

اصول تسخیر طبیعت و رعایت حقوق مخلوقات در قرآن کریم

حجت الاسلام سیدرضا عمادی گفت: قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم(ص) راهنمایی‌های روشنی برای حفاظت از محیط زیست و بهره‌برداری مسئولانه از منابع طبیعی ارائه می‌دهند.

حجت الاسلام سیدرضا عمادی گفت: قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم(ص) راهنمایی‌های روشنی برای حفاظت از محیط زیست و بهره‌برداری مسئولانه از منابع طبیعی ارائه می‌دهند. از تسخیر طبیعت به جای سلطه بر آن گرفته تا رعایت حقوق حیوانات و گیاهان، آموزه‌های دینی انسان را به تفکر در رابطه عاشقانه با زمین و حفظ آن برای نسل‌های آینده فرا می‌خوانند.

حجت الاسلام سید رضا عمادی، پژوهشگر دینی‌دین‌تردید قرآن کریم به عنوان منبعی غنی از آموزه‌های دینی، راهکارهای ارزشمندی برای مقابله با بحران‌های زیست محیطی و حفظ محیط زیست ارائه می‌دهد. با پیروی از این تعالیم و اتخاذ رویکردی مسئولانه در قبال زمین و منابع طبیعی، می‌توان به زندگی‌ای پایدار و متعادل دست یافت و از تخریب محیط زیست جلوگیری کرد. در این مسیر، تلاش و همکاری انسان‌ها در اجرای این اصول اساسی، می‌تواند به نجات کره زمین و حفظ آن برای نسل‌های آینده کمک کند.

با توجه به اهمیت این موضوع، خبرنگار ایکنا خراسان رضوی گفت وگویی با حجت الاسلام سیدرضا عمادی، پژوهشگر دینی، با محوریت «محیط زیست و بحران اقلیمی از منظر قرآن» انجام داده است که در ادامه می‌خوانیم؛ ایکنا- قرآن چه نگاهی به طبیعت و تخریب آن دارد؟

اینکه انتظار داشته باشیم قرآن کریم در تمام جزئیات مسائل ورود داشته باشد یا درباره هر موضوعی، از جمله محیط زیست و طبیعت، به صورت مستقل سخن گفته باشد، انتظاری نادرست و البته غیرضروری است. با این حال، قرآن کریم رهنمودهای کلی و بنیادینی ارائه کرده است که با مراجعه به سیره اهل بیت(ع) و بیانات آنان، می‌توان به بینشی الهی و انسانی برای زیستی ارزشمند و مسئولانه دست یافت.

در قرآن آیات فراوانی به طبیعت و ضرورت نگهداری از آن اشاره دارد، تا آنجا که همه آنچه در زمین آفریده شده را متعلق به انسان می‌داند: «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا»؛ یعنی اوست آن آفریننده‌ای که همه آنچه در زمین است برای شما آفرید. این آیه، بهره‌مندی از منابع و منافع زمین را حقی همگانی برای همه انسان‌ها در طول تاریخ معرفی می‌کند؛ حقی که باید به صورت اصولی، درست و با رعایت حقوق سایر انسان‌ها در همه زمان‌ها تحقق یابد.

در آیه دیگر نیز می‌فرماید: «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ»؛ یعنی ما شما را در زمین استقرار بخشیدیم و وسایل معیشت‌تان را در آن فراهم ساختیم. این آیه نیز بیانگر توانایی و امتیازی است که خداوند به انسان در زمین بخشیده است؛ تا آنجا که وسایل زندگی او را در آن فراهم کرده است. بدیهی است که داشتن محیط زیستی سالم، از نخستین حقوق انسان برای زیستن بر زمین به شمار می‌آید. بر همین اساس، خداوند پهنه طبیعت را زیستگاه انسان قرار داده است.

همچنین در آیه دیگر می‌فرماید: «وَالْأَرْضَ وَصَّعَهَا لِلْأَنَامِ»؛ یعنی خداوند زمین را برای همگان قرار داد. بر پایه این آیه، زمین و محیط زیست آن حقی همگانی است و همه انسان‌ها حق دارند از آن بهره‌مند شوند. بنابراین، بهره‌برداری از این حق باید به گونه‌ای باشد که امکان استفاده و انتفاع از آن برای نسل حاضر و نسل‌های آینده محفوظ بماند. ایکنا- آموزه‌های قرآنی چگونه می‌تواند مبنای سیاست‌های زیست محیطی شود؟

تمام آیاتی که به درختان و میوه‌هایشان، دریاها و ژرفای آن‌ها، کوه‌ها و دیگر پدیده‌های طبیعی اشاره دارد، فهرستی از نشانه‌هایی است که انسان را به تفکر و تأمل در آفرینش و بهره‌مندی از فرآورده‌های طبیعت فرا می‌خواند و در حقیقت، دعوتی الهی به برقراری ارتباطی آگاهانه و سازنده با طبیعت است.

استاد شهید مرتضی مطهری در تبیین معنای این گونه آیات می‌گوید: «در قرآن از مسخر کردن ماه، خورشید، شب، روز، دریا، نهرها، کوه‌ها، باد و هر آنچه در آسمان و زمین است یاد شده و بدیهی است که مقصود از این یادکرد، آن است که همه این پدیده‌ها به گونه‌ای آفریده شده‌اند که در خدمت انسان بوده و وسیله‌ای برای بهره‌برداری و رشد او به شمار می‌آیند.»

نکته جالب توجه آن است که بسیاری از سوره‌های قرآن کریم به نام یکی از عناصر طبیعی نام گذاری شده‌اند؛ مانند سوره‌های

«رعد»، «نحل»، «نور»، «عنکبوت»، «نجم»، «بقره»، «شمس»، «حدید»، «لیل» و «قمر». این نام گذاری ها نشان دهنده اهمیت ویژه طبیعت در نگاه قرآن و تأکید آن بر ضرورت حفظ و پاسداشت محیط زیست است.

گاهی فعالیت های انسانی در مسیر دستیابی به توسعه و رفاه، ناخواسته موجب آسیب رساندن به طبیعت و به خطر افتادن حیات سایر موجودات زنده می شود؛ تا آنجا که امروزه با بحرانی جدی در عرصه محیط زیست روبه رو هستیم. برای رهایی از این بحران و بازگرداندن تعادل به نظام آفرینش، ضروری است به اصول اخلاقی و آموزه های دینی بازگردیم و بر پایه آن ها، رفتار و شیوه زندگی خود را اصلاح کنیم. ایکنّا- در قرآن چه آیاتی به خلقت طبیعت و اهمیت آن اشاره دارند؟

در سوره مائده خداوند می فرماید: «لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يَحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»؛ یعنی از حد و اندازه تجاوز نکنید، زیرا خداوند از متجاوزان خوشش نمی آید. براساس این آیه، کسانی که با محیط زیست رفتار ناشایست دارند، از رحمت الهی محروم خواهند شد.

همچنین قرآن به مسئله فساد در زمین اشاره می کند و می فرماید: «وَيَفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»؛ یعنی آنان که در زمین فساد می کنند، زیانکاران اند. هرکس در زمین فساد و آسیب ایجاد کند، نخست خود متضرر خواهد شد.

تفسیر این آیات را می توان با گفتار پیامبر اسلام(ص) تکمیل کرد، به ویژه در ارتباط با زمین و محیط زیست. «تَحَقَّطُوا مِنَ الْأَرْضِ فَإِنَّهَا أُمُّكُمْ»؛ یعنی از زمین محافظت کنید، چراکه آن مادر شماست. و همچنین ایشان نیز فرمودند: «إِنَّ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمُ الْقِيَامَةُ وَ فِي يَدِهِ قَسِيلَةٌ قَلِيعَرَسَهَا»؛ یعنی اگر قیامت برپا شود و در دست کسی نهالی باشد، باید آن را بکارد.

این آموزه ها بر ضرورت حفاظت از محیط زیست و بهره برداری مسئولانه از منابع طبیعی تأکید دارند و نشان می دهند که رعایت حقوق طبیعت، هم حق انسان و هم تکلیفی الهی است. ایکنّا- چگونه قرآن به رابطه انسان با طبیعت می پردازد؟

یکی از دلایل ارزشمندی حیات طبیعت در نگاه قرآن، بر پایه محبت و علاقه خالق نسبت به مخلوقات و همچنین عشق و علاقه مخلوقات به خالق است. خداوند نسبت به آنچه آفریده، علاقه مند است، زیرا هر مخلوق نشانه و نمادی از اوست و آینه ای است که صفات الهی را در سطحی پایین تر نمایان می کند. این عشق الهی به مخلوقات، برای آن ها ارزش و اهمیت ایجاد می کند.

موجودات نیز نسبت به کمال مطلق و خالق خود احساس عشق و علاقه دارند و این رابطه عاشق و معشوق میان مخلوقات و خالق، در آیات قرآن آشکار می شود. خداوند می فرماید: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ يَأْمُرُ وَ سَخَّرَ لَكُمُ النَّهَارَ وَ لَيْلًا وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْقَمَرَ دَائِبِينَ وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ» این آیات نشان می دهد که خداوند طبیعت را در تسخیر انسان قرار داده، نه تحت سلطه او. این نکته تفاوت عمیق میان نگاه اسلام و نگرش غربی به طبیعت، که غالباً بر سلطه و بهره برداری کامل تأکید دارد، روشن می سازد.

در نگرش سلطه و تسلط، انسان مخیر است تا از طبیعت براساس میل و اراده خود استفاده کند، بی آنکه محدودیتی جز خواست خویش احساس کند. اما اگر رابطه انسان با طبیعت را از منظر تسخیر بنگریم، محدوده بهره برداری انسان محدودتر و مسئولانه تر خواهد بود. براساس این دیدگاه، طبیعت تحت حاکمیت جریان و قوانین طبیعی است و هر پدیده ای در جهان با هدف و غرضی مشخص وجود یافته است. بنابراین انسان حق دارد از طبیعت بهره مند شود، اما تنها تا جایی که به اصل هدف و جریان طبیعی آسیب نرساند و هماهنگ با نظام آفرینش عمل کند.

ایکنّا- آیا در قرآن توصیه هایی درباره حفظ منابع طبیعی مانند آب، خاک و هوا وجود دارد؟ و به حقوق حیوانات و گیاهان اشاره ای شده است؟

در ذیل آیات ذکرشده و تفسیر مفاهیم آن، روایات متعددی درباره رعایت حقوق حیوانات و گیاهان وجود دارد. امیرالمؤمنین(ع) فرمودند: «در سوار شدن بر شتران عدالت را رعایت کن و آن قدر بر پشت حیوان سوار نشو که به مشقت بیافتد.» امام باقر(ع) نیز فرمودند: «هرگاه از سرزمین سرسبز می گذری، آهسته بگذران، و هرگاه از سرزمین خشک و بی گیاه می گذری، سریع بگذر.»

پیامبر گرامی اسلام(ص) نیز دستور دادند که موی پیشانی و یال اسبان را نچینید؛ زیرا یال در فصل سرما گردن آن ها را گرم می کند و دم شان برای دفع حشرات مفید است. ایشان همچنین با تأکید بر خودداری از آزار حیوانات، انسان ها را از حبس، سخن ناروا، زجر دادن یا سلاخی بلافاصله پس از ذبح منع می کردند و حتی از کشتن حیوان باردار نهی می نمودند. تمامی این دستورات نشان دهنده اهمیت مراقبت از حقوق حیوانات و رعایت انصاف و رحمت در برخورد با آن هاست.

همین طور درباره گیاهان، پیامبر اکرم(ص) فرمودند: «هرکس بی جهت درختی از نوع سدری را قطع کند، خداوند سرش را در آتش خواهد برد.» امیرالمؤمنین علی(ع) نیز فرمودند: «یکی از عوامل افزایش عمر، پرهیز از بریدن درختان سرسبز است.» علاوه بر این، سفارش های فراوانی درباره درختکاری و مراقبت از طبیعت وجود دارد که همه بر حفظ محیط زیست و بهره برداری مسئولانه از منابع طبیعی تأکید دارند.